

GENETİK DİLBİLİME GİRİŞ. ALTAY DİLLERİ SORUNU

Gökçe, Faruk (2015), *Genetik Dilbilime Giriş. Altay Dilleri Sorunu*, Ankara: Sonçağ Yayıncılık, ISBN: 9786055230920

Hüseyin YILDIZ*

Dil Araştırmaları, Güz 2015/17: 280-284

Altayistik konusu Türkiyeli Türkologların ilgisini öteden beri çekse de, Türkiye’de konuyla ilgili kapsamlı akademik çalışmaların yapılması için 1990’lı yıllar beklenmiştir. Özellikle Türkçe – Moğolca ilişkisi çerçevesinde *Ahmet Temir*, *Ahmet Caferoğlu*, *Osman Nedim Tuna*, *Talat Tekin*, *Tuncer Gülensoy* gibi Türkologlarca kaleme alınan makaleler bulunmaktadır, ancak konunun iki temel ayağını oluşturan Çuvaşça ve Moğolca konulu kapsamlı tezlerin hazırlanması 1990 sonrası döneme rastlamaktadır. *Han Woo Choi*, *Emine (Ceylan) Yılmaz*, *Metin Yılmaz*, *Feyzi Ersoy*, *Oksona Sorokina*, *Elena Kuryavtseva*, *Terbish Baasanjav*, *Oğuzhan Durmuş*, *Mustafa Levent Yener*, *Sinan Güzel* ve *Dashzeveg Bayartsetseg*’in tez çalışmaları bulunsu da bunlar arasında yerli Türkologların çalışmaları daha çok Çuvaşça ile ilgili olup Moğol araştırmacılarındaki Türkçe-Moğolca karşılaştırmalıdır. *Han Woo Choi* ile *Feyzi Ersoy*’un tezleri ile *Talat Tekin*’in Altayistik ile ilgili makaleleri, hem kitaplaştırıldığı hem de dillik kriter olarak ikiden fazla unsur barındırdığı için ayrıca dikkat çekmektedir¹.

İlk paragrafta bahsedilen çalışmalar bir yana bırakılırsa, Altay Dilleri konusunu kitap hâlinde akademik olarak işleyen Türkiye’deki ilk çalışma, aşağıda değerlendirmesini yapacağımız eserin yazarı Faruk Gökçe’ye aittir denebilir. Şüphesiz ki bu konunun işlenmesi ve yayımlanması, Türkoloji disiplini açısından önemli ve gereklidir.

Oğuz Türkçesinde Fiil Birleşmeleri Tarihsel Karşılaştırmalı Bir İnceleme Denemesi başlıklı doktora tezini Hacettepe Üniversitesi’nde 2007’de tamamlayan Faruk Gökçe, doktora tezini *Grammerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri* adıyla kitaplaştırmasından sonra, ikinci kitap çalışmasıyla karşımızda... Sonçağ yayınlarından basılan *Genetik Dilbilime Giriş –Altay Dilleri Sorunu* başlıklı eserde, Gökçe’nin daha önceki makale ve kitap çalışmalarında da olduğu gibi, teorik bilgilerin yoğun bir şekilde verildiği görülmektedir. Eser dört bölümden oluşmaktadır:

- 1) Genetik ve Dilbilim (9-39)
- 2) Dil İlişki Türleri (40-62)
- 3) Dil Aile Modelleri (63-85)
- 4) Altay Dilleri Teorisi (86-189)

Eserin ilk bölümü beş başlık altında işlenmektedir: 1. *Genetik Dilbilim ve Genetik Biyoloji*, 2. *Karşılaştırmalı Yöntem ve Dilbilimsel Yeniden Yapılandırma*, 3. *Genetik Sınıflandırma*, 4. *Genetik Alt-Sınıflandırma*, 5. *Dil Ailesi Ağaç Modeli*.

Dilbilimsel genetik kavramıyla ilgili olarak, dilleri, biri bütüncül organizmalar

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hyildiz@gazi.edu.tr

1 Han WooChoi (2010), *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu- Tunguzcannın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Feyzi Ersoy (2012), *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*, Ankara: Gazi Kitabevi.

(*unitar organism*), diğeri ise dilbilimsel yapılar topluluğu (*population*) şeklinde ele alan iki yorumdan bahsedilerek başlanan ilk başlık altında, Noonan'ın altını çizdiği üç yaklaşımdan; soy aktarımı (*generational transmisson*), özcülük (*essentialist*) ve *hibrid* diller sorunundan söz edilmektedir. Ayrıca burada seksüel/eşeyli, aseksüel/eşeyssiz (*parthenogenetic*), gen (*gene*), köken (*genesis*) Glottochronology, proto-language, kız evlat diller (*daughter languages*), kız kardeş diller (*sister languages*), stok, microp-hylum, macrophylum, türleşme (*speciation*), ayrılma (*divergence*), birleşme (*convergence*), izomorfizm (*isomorphism*) terimleri çerçevesinde Noonan, Hale, Schleicher, Aikhenwald ve Dixon'a atıflarla teorik bilgi ve tartışmalar da verilmektedir.

Bu bölümün en hacimli başlığı ikinci kısımdır ve bu sebeple tarihsel karşılaştırmalı dilbilime dair birkaç sayfalık bilgiden sonra yeniden yapılandırma sürecinin altı aşamasından bahsedilmektedir:

1. *Köktaşları belirleme*
2. *Ses denkliklerini kurma*
3. *Proto-sesleri yeniden yapılandırma*
4. *Koşullu denklik setlerini belirleme*
5. *Yeniden-yapılandırmada proto-dilin ses envanterine başvurma*
6. *Yeniden-yapılandırmada dil evrensellerine başvurma*

Genetik sınıflandırma teriminin tanımlanmasıyla başlayan üçüncü kısımda; yön-temin, *pidgin* ve *kreol* dil durumlarında yetersiz kaldığı belirtilir. Ayrıca diller arası ödünçleme süreçlerinde yüzeysel benzerlikler oluşma tehlikesinden de bahsedilen bu bölümde göstergebilim (*semiotik*) kavramının üç temel özelliği olan *indeksal*, *ikonik* ve *sembolik* işaretlere de değinilerek ses denkliklerinin önemine vurgu yapılmıştır. Greenberg'in belirlediği, genetik sınıflandırmada başvurulması gereken ölçütler 10 maddede kısa kısa açıklanmıştır: *i. ses sembolizmi*, *ii. uzunluk*, *iii. biçimbirimsel de-ğişke nöbetleşmesi*, *iv. seyrek görülebilen biçimbilgisel süreç*, *v. aynı biçim kombi-nasyonu*, *vi. biçimbirim türü*, *vii. tekrarlı/sistemik ses denklikleri*, *viii. biçim/anlam benzerliklerini paylaşan dillerin sayısı*, *ix. yakın akraba dillerin toplam etkisi*, *x. yeni-den-yapılandırılmış biçimlerin birleşmesi*.

Genetik alt sınıflandırma konusunu ele alan dördüncü kısımda, bu alt sınıflandırmay-ın temel hedeflerinden birinin dil akrabalığını dil ağaç modeli yardımı ile yapılandırmak olduğuna değinilerek, bazı ölçütler ve şemalar yardımıyla konu açıklanmaya çalışılmış, özellikle 19. yüzyıldan sonra ortaya atılan ortak yenilik (*shared innovation*), ortak koruma (*shared retention*), paralel yenilik kavramlarının önemli bir rolü olduğu vurgulanmıştır.

İlk bölümün son alt başlığı olan *Dil Ailesi Ağaç Modeli* kısmında, modelin, genetik olarak akraba olduğundan şüphe duyulmayan dillerin sınıflandırılmasında geçerli olduğundan bahsedilmektedir. Eserdeki bilgilerden hareketle dil ailelerine ait grup-ların ve alt-grupların da gösterildiği modelde dilin tarihsel ve modern türleriyle iliş-kisi gösterilmek zorunda olmadığı; ancak ailede bütün dillerin türediği ortak bir kök varsayıldığı için, bir dil ailesinin proto-dilinin yeniden yapılandırılması aşamasında bütün kolların ayrılma (*divergence*) ilişkisi sergiledikleri; pidgin ve kreollerde görülen birleşme (*convergence*) ilişkileri göstermedikleri söylenebilir.

Eserin *Dil İlişki Türleri* başlığını taşıyan ikinci bölümü beş başlıktan oluşmakta-

dır: 1. Şans/Tesadüf, 2. Ödünçleme (Dil Temasları), 3. Onomatopya, Ses Sembolizmi ve Bebek Sözcükleri, 4. Birleşme, 5. Ayrılma. Eserde, aslında dil ilişkisi türlerinin bunlarla sınırlı olmadığı ve iki önemli ilişki türünün daha bulunduğu belirtilmektedir: *evrensel eğilimler ve tipolojik özellikler* ile *genetik ilişki (ortak bir atadan miras)*. Genetik ilişki, ilk bölümde etraflıca incelendiği için bu bölümde ayrıca bahis konusu olmamış, *evrensel eğilimler ve tipolojik özellikler* başlığı ise muhtemelen hacimli bir konu olması sebebiyle bu bölümde işlenmemiştir.

İstatistiksel şans, dinamik şans, farklı seslerin aynı seslerde birleşmesi (*convergence*) gibi terimlerden yararlanılarak açıklanan *şans / tesadüf* maddesinde aynı şekilde yazılan ve anlamlandırılan -Nautal *tepe* ile Türkçe *tepe* kelimelerinde olduğu gibi- kelimelerin tesadüfen oluştuğu konusu anlatılmaktadır.

Bölümün en hacimli maddesi pek çok terimin kullanıldığı *ödünçleme (dil temasları)* alt başlığıdır. Ödünç-çeviri (*calquing*), alıcı dil (*recipient language*), verici dil (*donor language*), temas zorlamalı değişim (*contact-induced change*), ihtiyaç, prestij, aşağılayıcı/kötü anlam (*derogatory*), gezgin sözcükler (*wanderworter*), eşit tabaka (*adstrate*), üst tabaka (*superstrate*), alt tabaka (*substrate*), çift dillilik (*diglossia*), doğrudan ses bilimsel yayılım (*direct phonological diffusion*), uyumlaştırma (*adaptation*) ve dizisel (*paradigmatic*) terimleri bunlar arasındadır. Burada ayrıca, diller arasında daha kolay ve zor ödünçlenebilen yapılar, ödünçleme kategorileri ve ödünç sözcükleri yerli sözcüklerden ayırma yollarına da değinilmiş, sözcüksel olmayan belli başlı ödünçleme türleri sıralanmıştır.

Ses taklidi (*onomatopik*), ses sembolizmi (*sound symbolism*) ve bebek sözcükleri (*lallwörter, nursery words*) konularının işlendiği üçüncü alt başlığı; pidgin, kreol, dil alanı (*sprachbund, linguistic area, diffusion area, convergence area*) terimleriyle ele alınan dördüncü alt başlık izlemektedir. Beş birleşme türünün anlatıldığı bu başlık, Balkan dillerinin tipik özelliklerinin sıralanmasıyla sona ermekte; ardından da ana kaynaktan (*common source*) planlı bir ayrılmayı işaret eden beşinci alt başlık kısaca işlenmektedir.

Eserin üçüncü bölümü iki kısımdan oluşmaktadır: 1. *Küçük Dil Aile Modelleri*, 2. *Büyük Dil Aile Modelleri*. İlk kısımda Hint-Avrupa dil ailesinin yaşayan ve ölü üyeleri ele alınarak konu açıklanmaya çalışılmış, ikinci bölümde ise Avrasyatik teorisine değinilmekle birlikte esas olarak Nostratik teorisi tartışılmıştır. Teorinin kurucularından sayılan Svitç’te 607, Dolgopolsky’de ise 1900’e yakın kök sözcük tasarlanırsa da en güncel yayın olan Bomhard ve Kerns’in 1994 yılında yayınladıkları eserlerinde bu sayı 601 olarak belirlenmiştir². Öncelikle patlayıcı damak ve patlayıcı dudak sesleri aracılığıyla Nostratik ses sistemi hakkındaki bilgiler sunulmuş, ardından sayı ve organ adları vb. aracılığıyla tespit edilen temel sözcükler meselesine değinilmiş ve organ adları örneğinde Nostratik teorisi yorumlanmıştır.

Eserin dördüncü bölümünün başlığı *Altay Dilleri Teorisi* olsa da, bölümde, iki te-

2 Yazarın burada ‘en güncel yayın’ ifadesi düşündürüktür. Nitekim, Bomhard bu yayınından sonra da konu üzerinde çalışmaya devam etmiş ve son ikisi 2015 yılında olmak üzere, pek çok yayın yapmıştır. Bunlardan birkaçı: *Indo-European and the Nostratic Hypothesis* (1996), *Reconstructing Proto-Nostratic: comparative phonology, morphology, and vocabulary* (2008), *The Nostratic Hypothesis in 2011: Trends and Issues* (2011), *Nostratic Etymological Index* (2015), *A Comprehensive Introduction to Nostratic Comparative Linguistics* (2015). Yazarın, yukarıdaki cümlede güncel olarak verdiği rakam, Bomhard’ın 2015 yılına ait her iki yayınında da 964 kök sözcük tasarladığı dikkate alınırsa, gözden geçirilmelidir.

ori hakkında bilgi verilmektedir: 1. *Ural-Altay Dilleri Teorisi*, 2. *Altay Dilleri Teorisi*.

İlk olarak Altay dilleri terimi, Altay dillerindeki iç akrabalar (*inner languages*, *micro-altaic* = *Türk, Moğol, Mançu-Tunguz*) ve dış akrabalar (*outer languages*, *macro-altaic* = *Kore, Japon*) hakkında kısa bilgiler verilmekte, bir paragrafta da ‘*’ sembolünün işlev ve amacına değinilmektedir.

Ural-Altay dilleri teorisi kısmı, teorinin savunucu ve karşıtlarının görüş ve çalışmalarına yer veren yaklaşık 15 sayfalık bir hacme sahiptir. Burada *Leibniz, Strahlenberg, Donner, Shternberg, Ramer-Sidwell, Rask, Müller, Castrén, Schoot, Winkler, Collinder, Räsänen, Nemeth, Róna-Tas, Sinor, Abandolo, Poppe* ve *Doerfer*’in görüşleri verilmekte ve teoriye karşıtların *ödüncleme* teorisini ileri sürdükleri anlatılmaktadır.

Altay dilleri teorisiyle ilgili olarak da başlangıçta benzer bir yol izlenmiştir. *Ramsstedt, Kotwicz, Gombocz, Nemeth, Poppe, Miller, Boller* ve *S. Starostin*’in görüş ve çalışmaları işlenmiş, S. Starostin, A. Dybo ve O. Mudrak tarafından hazırlanan *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*’in önemine dikkat çekilmiştir. Söz gelimi Poppe’nin 570 sözcükten oluşan Ana Altayca envanterinin, bu eserde 2800 etimolojiye ulaşması eserin değerini somutlaştırması bakımından önemlidir. Teorinin karşıtları bahsinde ise *Abel-Remusat, Manaster-Ramer, Doerfer* üçgeninde tartışmalar verilmekle beraber *Clayson, Şçerbak, Clark* ve *Róna-Tas*’ın da teorinin karşısında olduğuna değinilir.

Nostratik teorisinde olduğu gibi, Altay dilleri teorisinde de yazar, *Temel Sözcükler ve Ses Denklikleri* alt başlıklarını açmış, farklı olarak bu ikisinin arasına *Ödüncleme İlişkileri ve Dil Akrabalığının Koşulları* alt başlığını da katmıştır.

Temel Sözcükler meselesi, *organ, sayı ve kişi* adları şeklinde ayrı ayrı işlenmiştir. Öncelikle Clauson’un Swadesh’ten yola çıkarak *glottochronology* ya da *lexicostatistics* yöntemini uygulamış olmasına, sonra da Doerfer’in 11 *ana temel* ve 5 *ara temel* sözcükten hareketle verdiği oranlara değinilen bölümde, yeri geldikçe Şçerbak, Róna-Tas, Schütz, Miller, Manaster-Ramer ve Vovin’in teoriyi desteklediği ya da çürüt-tüğü düşünülen delillerine de yer verilmektedir.

Ödüncleme ilişkilerinin işlendiği yeni başlıkta da benzer tartışmaların hararetle devam ettiği görülmektedir. Devamında, eserin son başlığı olan ses denklikleri konusuyla karşılaşılmaktadır. Ana Altaycaya ait verilen dört denklik şöyledir:

$$\begin{aligned} & *r_2, *l_2 \\ & *p- \\ & *y-, *d-, *c-, *n-, *ñ- \\ & *k-, *g- \end{aligned}$$

Eserin 11 sayfalık kaynakça bölümü tarihî ve güncel yayınların görüldüğü izlenimi vermektedir. Kaynakçadaki eski tarihli yayınlar arasında Strahlenberg 1730’dan başka Abel-Rémusat 1820 ve Castrén 1850, Boller 1857 ve Schleicher 1860, güncel yayınlar arasında ise eserin çıktığı yıl olan 2015’e ait Weiss 2015 ve Bower-Evans 2015 sayılabilir. Bununla beraber eserde faydalanılan ancak kaynakçada unutulmuş Tekin 1969, Doerfer 1980, Moravcsik 1983, Róna-Tas 1976, Şçerbak 1959 gibi çalışmalar da bulunmaktadır.

Gökçe’nin çalışması, Türkiye’deki bir boşluğu doldurması bakımından şüphesiz önemli ve gerekli bir çalışma olmakla birlikte, özellikle Türkiye Türkolojisinin ko-

nuya yaklaşımını yansıtmaları bakımından bazı yönlerden biraz daha farklı olabilirdi. Söz gelimi, Avrasyatik ve Nostratik teorilerinden Türkiye’de ilk bahseden çalışmaların Ahmet Bican Ercilasun³ ve Ekrem Arıkoğlu⁴’na ait olması hatırlatılabilir; Altayistik konusunda Türkiye’de en fazla yayına Talat Tekin’in sahip olduğuna dikkat çekilebilirdi. Söz gelimi kaynakçada Tekin’in *Japonca ve Altay Dilleri* (1993) başlıklı küçük hacimli kitabı da görülebilirdi. Aynı şekilde, Altay dilleri arasında karşılaştırmalı incelemeler yapan ve sonradan kitaplaştırılan Han Woo Choi ve Feyzi Ersoy’un tezleri de işlenebilir, Emine Yılmaz’ın bazı makalelerine⁵ başvurulabilirdi. Tabii, bazı çeviri çalışmalar⁶ da, ya orijinal dildeki biçimiyle ya da çevrilmiş hâliyle eklenebilirdi.

Son olarak eserin yazımı/dizimi sırasında hatalı çıkmış birkaç kullanıma yer vererek, eserin yeni baskısından önce birkaç farklı kişi tarafından titiz bir okumayla bu tür hataların giderilebilmesinin mümkün olduğunu belirtelim.

- s. 16, alttan 3. satır ... kelime başı /s-/ ve kelime için /-a-/ sesbirimlerini...
- s. 18, alttan 3. satır ... kurallardan bir *diğer* ise ekonomidir...
- s. 19, alttan 6. satır ... 2-6 numaralı *kelimler* için...
- s. 92, alttan 10. satır ... bu dillere *dilbilimsel* ölçütlerle...
- s. 101, 1. paragraf son satır ... çalışmasındaki *şüpheseliğini* aşağıdaki...
- s. 102, alttan 10. satır ... onun temellerini *attığımı* bu ses denkleği...

Zor ve uzun bir süreçte ortaya çıktığı tahmin ettiğim bu eser için, Gökçe’yi kutluyor ve çalışmalarının devamını Türkoloji camiasının beklediğini hatırlatmak istiyorum. Eminim ki Türkoloji’yle ilgili pek çok akademik çalışmada bu eserden istifade edilecektir.

- 3 (2004), ‘Avrasyatik Teorisi’, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 28-29; (2004), ‘Nostratik Teorisi’, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 27-28; (2013), ‘The Place of Turkish among the World Languages’, *Dil Araştırmaları*, 12 (Bahar): 9-16; (Türkçesi) ‘Türkçenin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri’, *Dil Araştırmaları*, 12 (Bahar): 17-22.
- 4 (2007), ‘Greenberg’in Avrasyatik Dil Teorisi ve Türkçe’, *Dil Araştırmaları*, 1 (Güz): 109-114; (2009), ‘Nostratik Dil Teorisi İçerisinde Altay Dilleri’, *Turkish Studies. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/8 Fall: 177-184.
- 5 (1991), ‘Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü’, *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*, Ankara: 151-165; (1992), ‘İlk Türkçe *d Foneminin Çuvaşçada ve Macarcada Gelişimi’, *Türk Dilleri Araştırmaları 1992*, Ankara: 109-120; (2010), ‘Karşılaştırmalı Türk Dilbilimi Çalışmalarında Çuvaşçanın Yeri I-Sesbilgisi’, *Turkish Studies, Türkçede Dilbilim Çalışmaları Özel Sayısı*, 5/4: 728-741; (2012), ‘Türkiye Türkolojisi ve Karşılaştırma(ma)lı Dilbilim’, *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (Muğla, 22-24 Aralık 2011)*, Bildiri Kitabı, Muğla Üniversitesi, Muğla: 779-789; (2013), ‘Karşılaştırmalı Altay Dilbilimi Çalışmalarında Çuvaşçanın Yeri III- Sesbilgisi’, *Leyla Karahan Armağanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 925-932. Yılmaz, Emine (2013), ‘Karşılaştırmalı Türk Dilbilimi Çalışmalarında Çuvaşçanın Yeri, II-Biçimbilgisi’, Bengü Belâk. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 483-490.
- 6 Comrie, Bernard (2005), *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi*, (Çeviren: İsmail ULUTAŞ), Ankara: Hece Yayınları; Ruhlen, Merritt (2009), ‘Genetik Sınıflandırmaya Genel Bir Bakış’ (Çev. Ekrem Arıkoğlu), *Dil Araştırmaları*, 5 (Güz): 87-115; Ruhlen, Merritt (2012), ‘Dilin Kökeni: Geçmişe ve Geleceğe Bakış’ (Çev. Ahmet Bican Ercilasun), *Dil Araştırmaları*, 10 (Bahar): 167-182.